

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 15. 2011. С. 353–362.

Яна ЯКОВИШИНА

РОЗПИСНИЙ ОРНАМЕНТ КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ ТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ ЗАЛІЩИКИ

Перші знахідки мальованого посуду на Середньому Подністров'ї відкриті ще у першій половині XIX ст. Проте якихось спеціальних досліджень не проводилося. Розкопки поселень на Дністрі почалися у другій половині XIX ст. польськими археологами [Kirkor, 1878; Kopernicki, Przybyslawski, 1884; Ossowski, 1890, 1891; Przybyslawski, 1906], які досліджували поселення Більче-Золоте (Вертеба) та Більче-Золоте (Сад), Васильківці, Городницю над Дністром, Щитівці, Вигнанку, Кошилівці.

Найбільше уваги приділялося розписним посудинам, форми яких, а також розпис, техніка приготування глини та випалу пояснювалися грецькими впливами. Г. Оссовський висловив гіпотезу, що глинобитні площадки на поселеннях були “гробами цегловими” [Ossowski, 1895, s. 6, 17]. Ця ідея була сприйнята більшістю вчених того часу і панувала багато років. У Більче-Золотому Г. Оссовський зробив і перші стратиграфічні спостереження – відмітив два культурні шари, що були розділені прошарком товщиною в 1 м. [Ossowski, 1895, s. 3, 6]. Дослідження поселення в Більче-Золотому були продовжені В. Деметрикевичем, який прийшов до висновку, що глинобитні площадки були залишками жител. До такого ж висновку дійшов і К. Гадачек у Кошилівцях [Nadaczek, 1914, s. 4]. Цікаві роботи провів В. Хвойко в 1909 р. у Крутобородинцях. Він відмітив велику подібність розписних посудин з Крутобородинців I з дніпровською керамікою, яка прикрашена заглибленим орнаментом з білими лініями [Хвойко, 2006].

Після Першої світової війни розпочато розкопки на таких пам'ятках, як Бучач та Заліщики. Перша розкопувалася у 1922 р. Л. Козловським [Kozłowski, 1930]. Поселення Заліщики досліджували впродовж тривалого часу Ю. Полянський [Полянський, 1928], О. Кандиба [Кандиба, 1937], Т. Сулімирський, Л. Козловський [Kozłowski, 1939] та, як зазначав Я. Пастернак, Й. Журовський (1935) [Пастернак, 1961, с. 164]. Крім Заліщиків, О. Кандиба у 1928–1929 рр. розкопував Ланівці та Більче-Золоте (Вертеба).

Пам'ятка Заліщики, стала епонімною для заліщицького локального варіанту, вперше виокремленого у кінці 1930-х років О. Кандибою [Кандиба, 2007, с. 348]. Поселення досліджувалося тривалий період часу, але масштабних розкопок на ньому не проводилося. Не зважаючи на це, воно є одним з найінформативніших з усієї групи. Найбільше спільних рис в орнаменті керамічного посуду воно має з пам'ятками Середнього Придністер'я, такими як Більче-Золоте (Сад), Бучач, Вигнанка та інші (дві перші заслуговують на особливу увагу, оскільки керамічний матеріал з розписним орнаментом на них дуже добре репрезентований).

Трипільські матеріали у Заліщиках траплялись на цегельні, точніше у кар'єрі Стели фон Турнау, які вперше відкрив тут Ю. Полянський.

У своєму звіті він відзначає два культурні шари. За звітом Ю. Полянського, на поселенні, що займало схил лівого берега Дністра, напевно, існували житла двох типів – наземні глинобитні й “житлові” ями [Полянський, 1928, с. 17]. Тут зібрано велику колекцію знарядь праці з кременю, каменю, кісти та керамічні вироби.

Черепки посуду дослідник збирав з поверхні. Найбільше матеріалів зібрано в західній частині цегельні, яка межувала із залізничною станцією. Траплялися навіть цілі форми, які розбивалися під час робіт на цегельні. Тому форму посуду, знайденого в той час, можна визначити лише на основі великих фрагментів. Серед них: глеки, шоломоподібні покритки, миски, біноклеподібні посудини, чаші. Траплялися також жіночі фігурки та незначна кількість виробів з кременю [Полянський, 1928, с. 17, 19]. Матеріали, зібрані Ю. Полянським, передані до археологічного відділу музею НТШ у 1928 році [Пастернак, 1929, с. 238]. Пізніше сюди ж

було передано шоломоподібну покритку, цілий горщик, фрагмент мисочки та крем'яний різак [Пастернак, 1933, с. 120]. У 30-х роках ХХ ст. поселення досліджував Олег Кандиба [Кандиба, 1937].

Матеріали з поселення описувалися та частково публікувалися в літературі Ю. Полянським [Полянський, 1928], О. Кандибою [Кандиба, 1937; 2007], Н. Виноградовою [Виноградова 1972; 1983]. Пам'ятка також згадується у багатьох монографіях та статтях, які стосуються вивчення локальних груп на Придністер'ї та трипільської культури в цілому.

Аналіз розпису заліщицького посуду першим публікує Ю. Полянський, за яким можна виокремити три стилі або способи, якими наносився орнамент. Перший з них: на білому тлі розпис здійснювався однією фарбою, а саме, червоною або брунатною; дві або три фарби на білому тлі зустрічаються не так часто. Другий стиль частіше спостерігається на посудинах, які мають бронзове або брунатне тло та розпис білою фарбою. Найприкметніша ознака заліщицького орнаменту – на темному тлі посудини ясніші проведені червоні паски, на яких нанесено білі паралельні лінії. Не маючи цілих форм – важко визначити у які геометричні форми ці лінії перетворювалися. Третій спосіб розпису найскромніший. Орнамент наносився на шийці або нижче у вигляді товстих та тонших паралельних ліній або під кутом. Мотив цього орнаменту невизначений, оскільки не знайдено цілих форм [Полянський, 1928, с. 18].

Ю. Полянський зазначає відсутність розпису жовтою фарбою, який характерний для Петрен та Більче-Золотого. Важливою рисою заліщицьких орнаментів він вважає перевагу темних фарб на поверхні посудини. За цими ознаками Ю. Полянський вбачає спорідненість кераміки Заліщиків з керамікою Городниці над Дністром, Васильківців та Шипинець на Буковині. Він також відзначає, що заліщицький орнамент є геометричний, без сліду “орнаменту звіриного”, що часто зустрічається в Петренах і Більче-Золотому. Характерною прикметою, натомість, є нерозривні спіралі. Дуже рідко вживається “простолінійний мотив” та сітка, характерні для Кошилівців та Більче-Золотого. Незначна група фрагментів із заглибленим орнаментом, при зіставленні, нагадує досліднику тотожні матеріали Городниці і Вигнанки [Полянський, 1928, с. 18].

Проте, не дивлячись на ці співставлення з іншими поселеннями регіону, Ю. Полянський ще не виокремлює групи пам'яток, хоча вже пов'язує поселення Залішки, Городницю над Дністром, Васильківці та Вигнанку у єдину хронологічну групу, давнішу ніж Кошилівці та Більче-Золоте.

Згодом поселення стало еталонною пам'яткою для виділення так званої заліщицької фази в розвитку культури мальованого посуду у Подністер'ї [Кандиба, 2004, 2007]. До першого періоду цієї фази О. Кандиба включає Шипинці А, а до другого – пам'ятки власне заліщицького типу (13 поселень), які він синхронізує з пам'ятками Кукутені А–В [Кандиба, 2007, с. 363].

Типологічні розробки О. Кандиби не були співставленні зі стратиграфічними даними, оскільки на той час при розкопках в Галичині стратиграфічні спостереження майже не проводилися. Проте, коли в кінці 1940-х рр. вийшла монографія Т. Пассек, в ній класифікація О. Кандиби в цілому підтвердилася, з певними уточненнями. Тому підхід О. Кандиби до розгляду орнаменту, а саме його розвитку та трансформації у часі, є цікавим та заслуговує на увагу. Його суть полягає не стільки в статистичному опрацюванні матеріалу, скільки на зауваженні змін та деталей.

У своїх працях О. Кандиба подає аналіз розвитку “обігової спіралі” і елементів її розпаду та S-видних спіралей на території розповсюдження європейських культур з мальованим посудом [Кандиба, 2007, с. 282–301, 311–334]. За формами посуду та орнаментальними мотивами він виокремлює сім гатунків або відмін посуду, серед них і заліщицьку. Критерієм для розподілу слугували розбіжності у профіляціях та пропорціях окремих основних форм та ступінь розпаду або ускладнення основних орнаментальних мотивів, переважно спіральних [Кандиба, 2007, с. 282–305].

Систематичні дослідження Трипільської, Молдавської та Середньодністерської експедицій під керівництвом Т. Пассек та С. Бібікова [Пассек, 1952, 1953, 1960] сприяли розробці питання про виділення перехідного етапу Трипілля VI–VII у Подністер'ї Н. Виноградовою [Виноградова, 1972], що дозволило визначити дві великі локальні групи пам'яток на Дністрі: заліщицьку в Західній Україні та солонченську – на території Молдови.

У 70–80 роках ХХ століття Н. Виноградова вивчала керамічний комплекс поселення і опублікувала частину матеріалу з нього [Виноградова, 1972, 1973, 1983]. Свою хронологічну класифікацію дослідниця будує на стилістичному аналізі орнаменталії розписного посуду та морфологічному аналізі, заснованому на змінах форм посудин [Виноградова, 1983, с. 4]. Перший з них є у роботі основним, оскільки вважається найінформативнішим та найточнішим. Це пов'язано з тим, що особливе значення мають категорії речей, які найшвидше змінюються, і є найчисельнішими. При дослідженні орнаменту першочергово враховується техніка розпису, поєднання різних фарб та стійкі орнаментальні мотиви. Встановлені ознаки записуються авторкою не у словесній формі, а у вигляді літер грецького алфавіту. Н. Виноградова послуговується при цьому схемою, розробленою Г. Шмідтом, та доповненою В. Думітреску і іншими румунськими дослідниками [Виноградова, 1983, с. 5]. За нею, Заліщики разом з поселенням Вигнанка входять у давнішу групу пам'яток заліщицького варіанту та співставляється з румунськими поселеннями Кукутень А–В/1 [Виноградова, 1973, с. 69].

Для побудови хронологічної класифікації дослідниця користується методом відсоткових співвідношень. Суть його полягає у тому, що хронологічно найближчими є комплекси, в яких подібніші відсоткові співвідношення. І. Кам'янецький сформулював два основних положення цього методу: 1) відсоткове співвідношення типів матеріалу постійно змінюється в часі; 2) для кожного відрізка часу відсоткове співвідношення визначене та стійке для кожної пам'ятки чи для серії однорідних пам'яток [Кам'янецький, 1970].

Проте, застосовуючи цю методику, треба бути вкрай обережним, оскільки, дуже ймовірно отримати досить значну похибку. Помилки при датуванні за відсотковим співвідношенням виникають внаслідок того, що відсоткове співвідношення може залежати не лише від хронології, але і від інших історичних умов. Найважливішими є господарські відмінності, що породжені неоднорідністю культурного шару та характером об'єктів. Так, від способу господарства суттєво залежить відсоток ліпного посуду, тарного посуду та інше. Що стосується характеру шару, то першочергово мають бути виокремлені змішані шари, що досягається шляхом стратиграфічних спостережень. Для однокультурних шарів необхідно враховувати відхилення, пов'язані з особливістю формування шарів. На звалищах більше столового посуду, який частіше бився, ніж у збірках з підлоги жител. Крім того, відсоткові співвідношення мають вираховуватися для функціонально однорідних комплексів та предметів [Кам'янецький, Шер, Маршак, 1975, с. 85-86].

Н. Виноградова розподілила поселення заліщицької групи на три хронологічні підгрупи. Варто зазначити, що критерієм виступала не лише орнаментика, як в періодизації К. Черниш [Черниш, 1982, с. 208], але і морфологія посудин, оскільки орнамент є невід'ємним від форми.

Так, першою, найранішою підгрупою визначено поселення Бабин та Вигнанку. Посудини мають аналогії в Трипіллі VI та Кукутені А. Тут домінує стиль розпису α (цей стиль, що має кілька підвидів, які дуже різняться між собою, вважається одним з найдавніших) та найбільш ранні варіанти δ [Виноградова, 1983, с. 74] (так само має багато варіацій, одні з яких монохромні, інші – поліхромні). Друга підгрупа містить Заліщики, Бучач, Городницю над Дністром, оскільки ці пам'ятки мають пізні типи кубків та грушоподібних посудин. Основними стилями є варіації δ (близько 50%), розпис у стилі α зустрічається рідко, але в Заліщиках набирає 22%.

Новим є стиль γ (тло природне чи вкрите червоним ангобом; білі стрічки чергуються з широкими чорними стрічками; деколи замість чорної фарби використовується темно-червона) та деякі стилі δ . Найбільше кераміки, орнаментованої цима стилями, знаходиться в матеріалах з

Городниці (більше 40%) [Виноградова, 1983, с. 74]. З цього виходить, що Заліщики в цій підгрупі є найранішою пам'яткою, оскільки тут збереглися деякі давні форми та стилі (α).

Третя підгрупа включає Поливанив Яр та Крутобородинці I. Форми посуду залишаються такими ж, як і в попередній підгрупі, але повністю зникають стилі α та β (розпис чорною та білою фарбами в позитиві та негативі вважається таким же давнім як і α). Вони відсутні у Крутобородинцях I. По суті, третя підгрупа Н. Виноградової збігається з п'ятим ступенем К. Черниш – ті ж самі поселення та характер керамічного матеріалу на них [Черныш, 1982, с. 206]. Основні стилі розпису належать до γ та різні варіації δ [Виноградова, 1983, с. 74].

Як можемо помітити з таблиці 1, внутрішня хронологія поселень групи у дослідниць не збігається. Хоча, щодо розміщення поселення Заліщики результати збігаються. У роботах використано різні методики, які мають свої позитиви та недоліки, тому робити висновки щодо доцільності однієї з них важко. А саме питання потребує подальших досліджень.

Таблиця 1

Співставлення пам'яток Середнього Придністер'я та Побужжя етапу VI–VII трипільської культури

фази	За К. Черниш (1982 р.)	За Н. Виноградовою (1983 р.)
1	Фридрівці Незвисько	Бабин Вигнанка
2	Заліщики Вигнанка Бабин	Заліщики Городниця над Дністром Бучач
3	Поливанив Яр II Крутобородинці I Бучач Більче-Золоте (Сад) Кліщів	Поливанив Яр II Крутобородинці I

Керамічний матеріал Заліщиків за технологічними ознаками (склад глини, випал та зовнішня обробка поверхні посудин) розпадається на дві категорії: столова кераміка та кухонна. До столової кераміки відносяться розписні посудини (97%) та кераміка із заглибленим орнаментом. Кухонний посуд містить групу посудин з домішкою черепашки у тісті. Окрім того, є декілька фрагментів з невиразною рослиною домішкою.

Крім посуду, керамічними виробами, представленими у Заліщиках, є дрібна пластика. Фрагментарно збереглося кілька зооморфних та антропоморфних статуеток. Останні мають стрункі пропорції, дещо підняті плічка, добре виражену талію; над стегнами окреслено невеликий виступ. Ноги з'єднані. На одній фігурці чітко проглядаються коліна. Очі показано проколами, рот – прокресленою лінією. Майже всі статуетки – жіночі. На деяких фігурках збереглися сліди фарби. Найближчі аналогії їм виявлено на пам'ятках Кукутень А–В (Траян).

Кераміка із заглибленим орнаментом репрезентована лише кількома уламками. Глина, з якої виготовлено ці посудини, темно-коричнева, без особливих домішок. Щодо орнаментальних композицій і форм кераміки, нічого не можна сказати, оскільки матеріал дуже фрагментований. Заглиблені лінії тонкі та неглибокі.

Набагато частіше трапляється на поселенні кухонний посуд з домішкою потовченої черепашки у тісті. Глина світло-сірого чи майже чорного кольору, випал слабкий. Зовнішня поверхня кераміки добре заглажена, подекуди помітні сліди смугастого загладження. Серед посудин виявлено кратероподібні горщики з широкою шийкою (24 см), амфори з відігнутими у формі лійки вінцями та двома вухками на шийці, кубки та миски з гострим краєм. Прикрашено лише верхню частину посудин – вінця та плічка. Орнаментальні композиції побудовано з різних комбінацій відтисків зубчастого штампку. Вертикальні розчоси на вінцях посудин, звичні для кухонного посуду цього типу, в Заліщиках відсутні.

Розписний посуд виготовлено з дрібноструктурної відмученої глини з домішкою піску, добре випалені. Колір глини після випалу – від червоно-жовтого до коричневого чи сіруватого, зовнішня поверхня залощена.

Н. Виноградова виділяє наступні форми посуду: кубки, грушоподібні посудини, шоломоподібні покришки, миски конічні та з вертикальними стінками, біноклеподібні посудини та ложки [Виноградова, 1983, с. 21].

Беручі до уваги класифікацію заліщицького посуду О. Кандиби та Н. Виноградової, розглянемо його детальніше в плані дослідження орнаменту.

Мальований орнамент кераміки пам'яток заліщицької групи прийнято розподіляти за стилями розпису, які засновані на поєднанні кольорів та мотивів. Саме поєднання розписів та форм посуду допомогло би виокремити основні риси “класичного” керамічного посуду цього локального варіанту і, таким чином, визначити “ядро” та місцеві особливості (або впливи інших пам'яток чи локальних варіантів) на кожній пам'ятці, якщо якість матеріалу дозволяє це зробити.

Сьогодні дослідник не має змоги описати кожний трипільський орнамент. Не були б вичерпними навіть деталізовані описи характеру орнаменту кераміки на пам'ятках заліщицького локального варіанту, оскільки часто зразки автономні, оригінальні.

Таким чином, головне завдання полягає у пошуках формальних принципів підходу до орнаменту взагалі, спробі на підставі максимально стійких графічних критеріїв згрупувати орнаменти. Оскільки орнамент – поняття багатогранне, складне та неоднозначне, його можна розглядати в багатьох аспектах: генеза, семантика, симетрія, ритм, образність, стилістика тощо. Тому, аналізуючи це явище, потрібно взяти за основу дослідження предмет графічної структури – кістяк орнаменту. Без вирішення цієї проблеми й без упорядкування єдиної системи аналізу неможливо ставити та розв'язувати інші [Булгакова-Ситник, 2010, с. 223].

Для цього, розглядаючи орнаментальні композиції, ми розподіляємо орнамент на мотиви. Мотиви є складними побудовами, які складаються з комбінацій простих. За них може бути прийняте будь-яке угруповання, що має будь-яку особливість. Таким чином, розвиток чи побудова мотиву може бути продовжена безкінечно, але якщо сприйняття фігури цілісне, то вона і є мотив. Конкретніше, мотив – це стійка сукупність елементів (які повторюються) орнаментальної системи, зупинена на певній стадії формотворення та наділена семантичним навантаженням [Тараян, 1989, с. 16]. Мотив у орнаменті ми розглядаємо як основну фігуру чи композицію ліній, яка творить та “тримає” орнамент у його ритмічній послідовності. Таким чином, розписні орнаменти на керамічному посуді Заліщиків розбито на мотиви (рис. 1, 1–34). Для порівняння із Заліщиками на мотиви розкладено також розписні орнаменти найближчих пам'яток заліщицької групи Середнього Придністер'я (Бучач, Більче-Золоте (Сад), Вигнанка).

Джерельну базу для аналізу кераміки поселення Заліщики складають 752 зразки мальованого посуду з фондів Львівського історичного музею, з них лише 20 – цілі форми. Використано 19 зразків з Тернопільського краєзнавчого музею, серед них дві цілі форми. Одна посудина з Заліщицького краєзнавчого музею та три цілі форми опубліковані Н. Виноградовою [Виноградова, 1983].

На керамічному посуді пам'ятки чітко простежуються кілька основних варіацій розпису. Орнамент переважно побудований трансляцією певних мотивів та впорядкований в один або два пояси (фризи), часто пояси окантовані бордюрами. Чіткість конструкцій, їх симетрична побудова та ритмічна повторюваність дозволяють виокремити основні мотиви, з яких складаються заліщицькі орнаменти.

Зазначимо, що цінність керамічного матеріалу з Заліщиків полягає у тому, що значна його кількість представлена цілими формами, тому пам'ятка є інформативнішою у плані вивчення орнаменту та форми, ніж ті поселення, на яких проводились розкопки, та віднайдено велику кількість фрагментованого матеріалу.

Кубки зустрічаються частіше від інших форм посуду і бувають різних розмірів, висотою від 9,5 до 20 см. Ця форма посуду не однакова. Можна виокремити два досить стійких типи

кубків, суттєва різниця поміж якими простежується у формі та орнаменті. Перший з них представлений кубками, розписаними біхромно (червона та біла фарби) та поліхромно (червона, чорна та біла фарби) орнаментами у вигляді гірлянд (якщо аналізувати цей орнамент за схемою стилів Н. Виноградової, то така орнаментація нагадує стиль $\alpha 1$). Для цих посудин характерні – бомбоподібний тулуб, широка шийка з дещо відігнутим краєм, деколи у формі лійки. Інколи такі кубки мають одне вушко, частіше на шийці присутні два горизонтальні вушка. Такий кубок нагадує амфору.

Другий тип кубків домінує. Ці посудини мають слабо профільоване по відношенню до тулуба денце та одне вушко. Цей тип найближчий давнішим кубкам Трипілля VI та Кукутень А. Розпис цих кубків різноманітніший як у використанні фарб, так і мотивів орнаментів, хоча це може бути пов'язане лише з більшою репрезентативністю цього типу посудин. Розпис біхромний та поліхромний, серед елементів орнаменту зустрічаються тангенти, гірлянди, кола, лінзи. Присутні також і мініатюрні кубки. Розпис вкриває зазвичай дві третини зовнішньої поверхні. Інколи орнаментовано і денце посудини. Розпис наносився і на внутрішню поверхню вінець. Кубок ділився на кілька орнаментальних поясів: вінця, шийка, плічка та тулуб, проте, як видно з таблиці, у більшості випадків кубки розписано в один пояс майже по всій поверхні посудини розписом $\alpha 3$ (рис. 1, 2, 3, 5, 8). Варіації такого розпису кубків зустрічаються на інших пам'ятках заліщицької групи Середнього Подністров'я: в Бучачі (рис. 1, 46), Більче-Золотому (Сад) (рис. 1, 52, 53, 54, 55, 56) та у Вигнанці (рис. 1, 66, 67, 68). Подекуди діагональні стрічки видозмінювалися у горизонтальні прямі (рис. 1, 6) або дугоподібні (рис. 1, 7). Схожі розписи спостерігаються у Більче-Золотому (Сад) (рис. 1, 57). Такі кубки розписувалися також колами різних розмірів (рис. 1, 1), найближчі аналогії до яких знаходяться на посудинах Більче-Золотого (Сад) (рис. 1, 1). Крім цього, є розписи у вигляді гірлянд (рис. 1, 32, 34), діагональних ліній (рис. 1, 4) та S-видних фігур (рис. 1, 32).

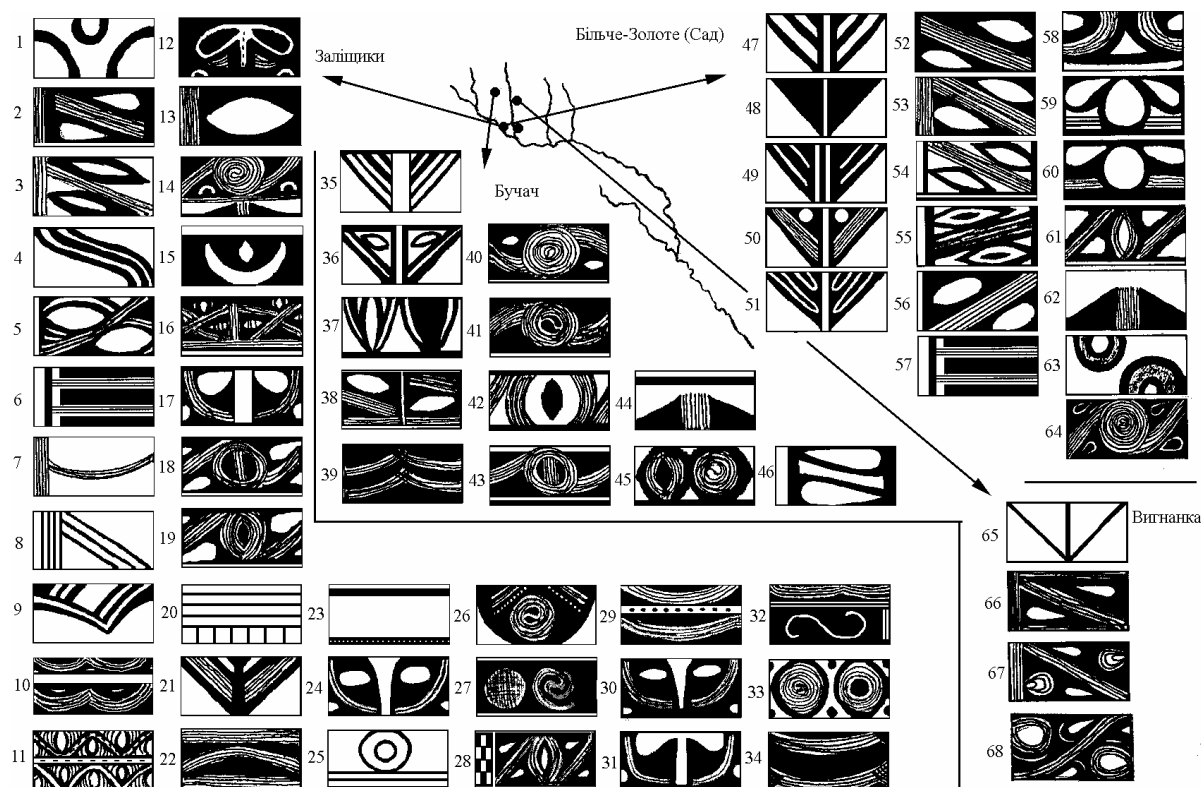

Рис. 1. Мотиви орнаменту на посуді трипільського населення Заліщики
 Fig. 1. Motives of decoration on the ceramic ware from Trypillia settlement Zalischyky

Другою за кількістю на поселенні є група грушоподібних посудин з високим, вузьким, майже циліндричним горлом та сфероконічним тулубом, подекуди трохи приплюснутим. Часто на лінії найбільшого діаметра тулуба, який сягає 17,5–30 см, зустрічаються два вушка, просвердлених вертикально. Висота таких посудин коливається від 13 до 23 см, а ширина шийки – від 7,5 до 15 см. Розпис займає 2/3 зовнішньої поверхні посудини, у рідкісних випадках – більше. Зазвичай, проглядається декілька орнаментальних зон, а саме – вінця та верхня частина тулуба. Розписи в орнаментальних зонах виконані, переважно, кількома фарбами з використанням різних елементів орнаменту. Якщо аналізувати ці розписи за схемою Н. Виноградової, то шийка найчастіше розписана у стилі $\alpha 3$, а тулуб $\delta 1$ та $\delta 1a$. Аналогічні розписи тулуба грушоподібних посудин на поселеннях Бучач (рис. 1, 40, 41, 42, 43) та Більче-Золоте (Сад) (рис. 1, 61, 64). Дещо видозміненими, але схожими на заліщицькі, є розписи під вінцями посуду Більче-Золотого (Сад) (рис. 1, 57, 58, 59, 60).

Найчастіше грушоподібні посудини розписувалися тангентними орнаментами, при цьому розписи під вінцями (рис. 1, 17, 31) та на тулубі (рис. 1, 19, 28, 18) посудин різнилися. Орнамент на тулубі нагадує розписи на кубках (рис. 1, 2, 3), проте овали та кола грушоподібних посудин замінені вертикальними лініями на кубках. О. Кандиба вбачав в цьому подальший розпад обігової спіралі, а вертикальні лінії вважав видозмінами кола та овалу [Кандиба, 2007, с. 288]. Проте, якщо врахувати, що розпис посудин у значній мірі продиктований формою, то вертикальні лінії на кубках не обов'язково були наслідком деградації кіл та овалів як на покритках чи грушоподібних посудинах, а використовувались лише для цієї групи посуду. Крім того, не лише в Заліщиках, але і на найближчих поселеннях кубків, розписаних на кшталт тангент з колами та овалами, не знайдено, щоб прослідкувати на них такі зміни. Таким чином, аналіз розвитку орнаментальних мотивів доцільніше робити не на всьому масиві матеріалу, а окремо, для кожної з форм посуду.

Окрім тангент, в розписі грушоподібних посудин використовувалися кола та спіралі (рис. 1, 27, 33). Цікаво співвіднести орнаменти двох заліщицьких грушоподібних посудин. Розписи під вінцями подібні (рис. 1, 24, 30). Негативний орнамент тулуба одного з них містить ті самі елементи (з певними видозмінами), що позитивний іншого (рис. 1, 27, 33). Посудина з негативним орнаментом має архаїчнішу округлу форму. На цьому прикладі можна простежити ускладнення розпису. Схожий орнамент зустрічається в Бучачі на грушоподібній посудині, де у розписі одне з кіл заміщено овалом (рис. 1, 45).

Якщо застосувати схему розписів Н. Виноградової, то шийки заліщицьких грушоподібних посудин розписані у варіаціях стилю α (рис. 1, 17, 24, 30, 31), а тулуб у стилі δ (рис. 1, 18, 19, 28, 33).

Шоломоподібні покритки, що характерні для Трипілля VI–VII та Кукутені А–В, зустрічаються у Заліщиках. Всі вони середніх розмірів (діаметр шийки 18–23 см, висота – 11–13 см), мають круглий верх, злегка відігнуті назовні, з добре вираженими плічками. У верхній частині подекуди з'являються вертикально просвердлені вушка. Розпис вкриває всю поверхню покриток. Проглядається кілька орнаментальних поясів: як і у грушоподібних посудинах, це вінця та тулуб. Покритки представлені чотирма посудинами, практично однакової форми, проте з дуже різною орнаменталією. Розписи біхромні та поліхромні, серед елементів орнаменту використано спіралі (рис. 1, 14, 26), гірлянди, кола (рис. 1, 25), лінзоподібні овали та паралельні лінії (рис. 1, 15, 16, 20, 23). Якщо аналізувати ці розписи за схемою Н. Виноградової, то посуд розписано переважно у варіаціях стилю δ . Схожі елементи орнаменту зустрічаються на найближчих пам'ятках Середнього Придністер'я. Так, наприклад, мотиви під вінцями заліщицької покритки (рис. 1, 14) аналогічні більчанським (рис. 1, 62) та бучацьким (рис. 1, 44).

Цікавою є форма покритки з заокругленим дном, одним вушком та невисокими циліндричними стінками і прямими вінцями. Ця форма не характерна для заліщицького посуду; вона зустрічається у Болгарії [Тодорова, 1979, с. 46]. Хоча розпис типово

заліщицький, нагадує орнаментацию шийок грушоподібних посудин (рис. 1, 12, 13). Покришка орнаментована однаково на зовнішній та внутрішній поверхнях.

Миски конічної форми з широкою шийкою (діаметр шийки – 24 см, висота – 10 см), злегка відігнутими назовні вінцями та маленьким вушком на тулубі. Виявлено також глибокі миски (діаметр шийки – 32 см, висота – 24 см) з круглими невеликими наліпками у середній частині посудини. Миски розписані із зовнішньої, деколи – внутрішньої сторони.

Миски із вертикально винесеними або злегка нахиленими до середини вінцями та широкою, конічною нижньою частиною. Всі вони середніх розмірів (діаметр шийки – 20–23 см, висота – 6–12 см). Миска з вушком нагадує найдавніші прототипи кераміки Кукутені А. Розпис вкриває всю поверхню посудини та заходить на денце. Зазвичай, проглядаються дві орнаментальні зони. Нерідко зовнішня та внутрішня поверхні мисок розписувалися однаково. Серед орнаментальних елементів часто зустрічається трикутник зі смугами, овалами та колами всередині (рис. 1, 21). Такий розпис мисок використовувався на кераміці інших поселень регіону (Бучач (рис. 1, 35–37), Більче-Золоте (Сад) (рис. 1, 47–51), Вигнанка, де на вінцях горщика спостерігається схожий орнамент (рис. 1, 65), та інші пам'ятки заліщицького варіанту). Можливо, такий орнаментальний мотив показує стилізацію рослинного орнаменту. Амфори мають майже біконічний тулуб та розхилені вінця. Орнаментовано 2/3 поверхні посудини. На біноклеподібних посудинах з циліндричним тулубом розписана вся поверхня. Цілі ложки не збереглися, а лише їх верхні частини.

Слід зауважити, що цілих форм посуду знайдено небагато, тому до вказаних розмірів ми ставимося вкрай обережно.

Розписний орнамент на заліщицькому посуді наносився однією або кількома фарбами. Він, як правило, не займає всю поверхню посудини, а розміщується поясами, які часто розділяються стрічками на кілька метоп. На розписних посудинах Заліщиків можна виділити різні стилі розпису, характерні для етапу Трипілля VI–VII та Кукутені А–В [Виноградова, 1983].

Майже всі мотиви (за винятком дуже простих) побудовані за допомогою одного з двох видів симетрії – дзеркального відображення або переносу; можлива також їх комбінація [Мальцев, 1956, с. 24; Вейль, 1968, с. 73; Шубников, Коцик, 1972, с. 105; Мурач, 1987, с. 24; Тараян, 1989, с. 18]. Повторення цих мотивів також підпорядковані законам симетрії. За Г. Вейлем, для лінійних орнаментів існує лише два види симетрії, а саме – перенос та відображення [Вейль, 1968, с. 77–78]. Заліщицькі орнаменти утворені переважно методом переносу, поєднанням переносу та дзеркального відображення, рідше використовується просто відображення (рис. 1, 12, 15).

Серед розписів керамічного посуду Заліщиків визначено дев'ять мотивів орнаментів, побудованих з простих паралельних ліній та кількох окремих, рідко вживаних розписів. Найпоширеніші мотиви представлені на рис. 1, 3, 10, 14, 17, 21. Різні варіанти цих мотивів у фрагментарному вигляді регулярно повторюються на уламках заліщицького посуду. І хоча повністю відтворити орнамент на них неможливо, часто можна визначити мотив розпису, оскільки орнамент вирізняється строгою побудовою. Весь заліщицький орнамент переважно геометричний, рідко стилізований рослинний.

Таким чином, всі мотиви, що виокремлені у орнаментах, характеризуються чіткістю побудови, симетричністю та строгою геометричністю. При цьому слід зазначити, що побудова орнаменту суттєво видозмінюється залежно від топографії на поверхні посудини. Переважно відрізняється орнамент на різних частинах посуду, не кажучи вже про зовнішню та внутрішню поверхню. Розпис також знаходиться в прямій залежності від форми посуду. Враховуючи ці закономірності, можна в основному реконструювати керамічний посуд та розпис на ньому.

ЛІТЕРАТУРА

Булгакова-Ситник Л.

2010 Подільська народна вишивка (етнографічний аспект). – Кам'янець-Подільський. – 336 с.

Вейль Г.

1968 Симметрия. – М. – 192 с.

Виноградова Н.М.

1972 Памятники переходного этапа Триполья VI–VII в Поднестровье // СА. – № 1. – С. 36–55.

1973 Трипольское поселение Залещики на Днестре // Археология. – К. – № 8. – С. 68–72.

1983 Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета Трипольской культуры. – Кишинев. – 108 с.

Каменецкий И.С., Шер Я.А., Маршак Б.И.

1975 Анализ археологических источников (возможности формализованного подхода). – М.: Наука. – 174 с.

Каменецкий И.С.

1970 Датировка слоёв по процентному соотношению типов керамики // Археология и естественные науки. – М. – 302 с.

Кандиба О.О.

1937 Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928–1929 // ЗНТШ. – Львів. – Т. 154. – С. 1–14.

2004 Шипинці. Мистецтво та знаряддя неолітичного селища. – Чернівці. – 208 с.

2007 Галицька мальована неолітична кераміка // О. Ольжич. Археологія. – К. – С. 20–109.

2007 Обігова спіраль в орнаментиці паскової кераміки // О. Ольжич. Археологія. – К. – С. 282–305.

2007 S-видна спіраль в орнаментиці неолітичного посуду в Дністро-Дунайському межиріччі // О. Ольжич. Археологія. – К. – С. 311–334.

2007 Старша мальована кераміка в Галичині // О. Ольжич. Археологія. – К. – С. 346–375.

Кочкін І.Т.

1992 Деякі підсумки досліджень трипільського поселення Хом'яківка I // Нові матеріали з археології Прикарпаття та Волині. – Львів. – Вип. 2. – С. 26–28.

Мальцев А.И.

1956 Группы и другие алгебраические системы // Математика, и её содержание, методы и значение. – М. – Т. III. – 274 с.

Мурач М.М.

1987 Геометричні перетворення і симетрія. – Київ. – 177 с.

Пассек Т.С.

1949 Периодизация трипольских поселений // МИА. – Москва–Ленинград. – № 10. – 248 с.

1952 Итоги работ трипольской (днестровской) экспедиции // КСИИМК. – Т. XLI. – С. 3–19.

1953 Раскопки трипольских поселений на Среднем Днестре // КСИИМК. – Т. 51. – С. 46–59.

1960 Результаты археологических раскопок у с. Флорешты в Молдавии // Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики. – Кишинев. – С. 49–59.

1961 Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА. – М. – № 84. – 228 с.

Пастернак Я.

1929 Нові археологічні набутки українських музеїв у Львові за 1928 р. // ЗНТШ. – Львів. – Т. 150. – С. 229–242.

1933 Нові археологічні набутки українських музеїв у Львові за час від 1929–1932 р. // ЗНТШ. – Львів. – Т. 152. – С. 113–130.

1961 Археологія України. – Торонто. – 164 с.

Полянський Ю.

1928 Нові археологічні знахідки з Галичини // ЗНТШ. – Львів. – Т. 149. – С. 9–30.

Попова Т.А.

2000 Поливанов Яр. – СПб. – 237 с.

Тараян З.Р.

1989 Символы симметрии орнамента в армянском прикладном искусстве. – Ереван. – 199 с.

Ткачук Т., Кочкин І.

2009 Етап VI–VII трипільської культури у Верхньому Подністров'ї // *Rocznik przemyski archeologia*. – Т. XLV. – S. 115–140.

Тодорова Х.

1979 Энеолит Болгарии. – София. – 186 с.

Черныш Е.К.

1982 Энеолит Молдавии и Правобережной Украины // Энеолит СССР. – М. – С. 165–320.

Шубников В.А., Коцик В.А.

1972 Симметрия в науке и искусстве. – М. – 340 с.

Hadaczek K.

1914 Osada przemysłowa w Koszylowcach z epoki eneolitu. – Lwów.

Kirkor A.

1878 Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejetnosci z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1877 // *ZWAK*. – Kraków. – Т. II. – 16 s.

Kopernicki I. Przybyslawski W.

1884 Dalsze poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem w latach 1878–1882 // *ZWAK*. – Kraków. – Т. 8. – S. 24–27.

Kozłowski L.

1930 Budowle kultury ceramiki malowanej w świetle badań przeprowadzonych w Koszylowcach, Niezviskach, Buczaczu. – Lwów.

1939 Zarys pradziejów Polski Południowo-Wschodniej. – Lwów. – 104 s.

Majewski K.

1947 Studia nad kultura trypolską // *Archeologia*. – Wrocław. – Tab. II.

Ossowski G.

1890 Sprawozdanie w wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1889 // *ZWAK*. – Kraków. – Т. XIV. – S. 19–22.

1891 Sprawozdanie w drugiej wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1890 // *ZWAK*. – Kraków. – Т. XV. – S. 1–88.

1895 Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1892 // *ZWAK*. – Kraków. – Т. XVIII. – S. 1–29.

Przybyslawski W.

1906 Repertoryum zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicji Wschodniej. – Lwów. – 77 s.

Jana JAKOVYSHYNA

DECORATED ORNAMENT OF CERAMIC WARE OF TRYPILLIA SETTLEMENT IN ZALISCHYKY

The article is dedicated to analysis of peculiarities of decorated ornament of ceramic ware of Trypillia settlement in Zalischyky that allow using ornament as a historical source. Structure of research of such complex of archaeological material as decorated ceramic ware of Trypillia culture is offered. Ornaments are divided into several groups on the base of stable graphical criteria. General units of graphical structure are divided for this purpose. They include motives, as main figures or compositional lines, which create and “hold” ornament at its rhythmic succession. Typical, common and rare motives are distinguished by comparisons of module figures from Zalischyky settlements. Close mutual connection of motives and shapes of ceramic ware is established and peculiarities of their localization on the surface of ceramic ware are analyzed.